

Mastura SIDIKOVA,
“Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti dotsenti, PhD
E-mail: mastura.sidikova@univ-silkroad.uz

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti A.Abdumannotov taqrizi asosida

IMOM ABU MANSUR MOTRUDIYNING ILMYI-MA'NAVYI MEROSI VA UNING ISLOM TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI

Annotasiya

Mazkur maqola Imom Abu Mansur Motrudiy va uning ilmiy-ma'naviy merosi haqida batafsil ma'lumot beradi. Bizga ma'lumki, Imom Motrudiy islom tamadduni rivojida muhim o'rin tutgan ulug' mutafakkir va faqih sifatida tanilgan yetuk ulamodir. Motrudiyning asarlari, xususan, aqida, tafsir va fiqh sohalaridagi yutuqlari islomiy ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan. Ushbu maqolada Imom Motrudiy falsafasi va uning musulmon ummatining dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti hamda diniy amaliyotlarida aks etgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Imom Abu Mansur Motrudiy, Diniy-ma'rifiy soha, ma'naviy qadriyatlar, ma'naviy meros, “Kitobut tavhid”, “Ta'vilotul Qur'on”, Moturidiya ta'limoti, Aql va naql (vahiy) muvozanati, aqidaviy masalalar.

НАУЧНОЕ И ДУХОВНОЕ ИМАМА АБУ МАНСУРА МОТРУДИ НАСЛЕДИЕ И ЕГО МЕСТО В ИСЛАМСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье представлена подробная информация об Имаме Абу Мансуре Мотруди и его научном и духовном наследии. Мы знаем, что Имам Мотруди – великий учёный, известный как великий мыслитель и правовед, сыгравший важную роль в развитии исламской цивилизации. Труды Мотруди, особенно его достижения в области акиды, тафсира и фикха, внесли большой вклад в развитие исламской науки. В данной статье глубоко анализируется философия имама Мотруди и ее влияние, отраженное в мировоззрении, общественной жизни и религиозных практиках мусульманского сообщества.

Ключевые слова: Имам Абу Мансур Мотруди, Религиозно-просветительская сфера, духовные ценности, духовное наследие, «Китабут Таухид», «Тавилатул Коран», учение Мотуридийа, Разум и повествование (баланс откровения, идеологические проблемы).

SCIENTIFIC AND SPIRITUAL OF IMAM ABU MANSUR MOTRUDI HERITAGE AND ITS PLACE IN ISLAMIC CIVILIZATION

Annotation

This article provides detailed information about Imam Abu Mansur Motrudiy and his scientific and spiritual heritage. As we know, Imam Motrudiy is an accomplished scholar who is known as a great thinker and jurist who played an important role in the development of Islamic civilization. Motrudiy's works, especially his achievements in the fields of aqeedah, tafsir and fiqh, made a great contribution to the development of Islamic science. In this article, the philosophy of Imam Motrudiy and its influence reflected in the worldview, social life and religious practices of the Muslim community are analyzed in depth.

Key words: Imam Abu Mansur Motrudiy, Religious-educational sphere, spiritual values, spiritual heritage, "Kitabut Tawheed", "Ta'vilatul Qur'an", teaching of Moturidiyya, Aql va naql (revelation) balance, ideological issues.

Kirish. O‘zbekiston – dunyo sivilizatsiyasi va islom ravnaqiga ulkan hissa qo‘shgan ulug‘ allomalar, aziz-avliyolar yurti. Ushbu haqiqatni keyingi yillarda ajdodlarimizning bebaho merosini ilmiy asosda chuqur o‘rganish, milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va yanada rivojlantirish, yuksak insoniy g‘oyalari va muqaddas qadriyatlarimizni o‘zida ifoda etgan manbalarni tizimli asosda tadqiq etish, ulardan diniy ta‘lim, ma‘naviy-axloqiy tarbiya ishlarida samarali foydalanish, darslik va o‘quv qo‘llanmalar, ommabop nashrlar, ilmiy-amaliy tavsiyalar tayyorlash yuzasidan amalga oshirilayotgan ishlarda ham ko‘rish mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tashabbusi bilan 2018-yil 16-aprelda qabul qilingan “Diniy-ma‘rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5416-sonli farmonning qabul qilinishi yurtimiz tarixi uchun zaruriyat bo‘lgan milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm - fan va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan allomalarimiz va ulamolarimizning bebaho merosini o‘rganish, shu asosida O‘zbekistonning taraqqiyoti rivojida bugungi yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash, shuningdek, jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma‘naviy muhitni ta‘minlashkabi jarayonlar muhim ustuvor masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur jarayonga vatanimizdan yetishib chiqqan mutakallim olimlarning bir necha avlodi o‘zlarining beqiyos hissalarini qo‘shganligi bilan yanada ahamiyatlidir. Ularning yirik safida, shubhasiz alohida o‘ringa ega bo‘lgan vatandoshimiz Abu Mansur Moturidiy roli kattadir: “Samarqandda yashab ijod etgan mutakallim olim muayyan shahar tabaqalari, ulamolar guruhlari orasida o‘z faoliyatini olib bordi. U ishlab chiqqan moturidiya ta‘limoti shahar aholisining o‘rta tabaqalari manfaatlari bilan bog‘liqdir. Mazkur ta‘limot shu davrdan boshlab uzoq vaqtgacha Movarounnahr ma‘naviyatining asosiy tamoyillarini belgilab keldi. U zot asos solgan moturidiya maktabi Sharq mamlakatlarida bunday katta shuhrat topishining sababi shundaki, unda ilgari surilgan g‘oyalari islom dinimizning asosini to‘g‘rilik, ezgulik va insoniylikdan

iborat deb biladigan jamiki mo‘min-musulmonlarning qarash va intilishlari bilan hamohangdir[1].

Hazrati Navoiyning 901 (1495-96) yillarda yozilgan “Nasoyim ul – muhabbat min shamoyim ul - futuvvat” (Ulug‘lik xushbo‘yliklarini taratuvchi sevgi shabbodalari) nomli tazkira asarida Motrudiy nisbatiga quydagicha baho beradi: “Ummatim (Motrudiy) ulamosi bani Isroil payg‘ambarlaridek va yana ulamolar payg‘ambarlar vorisidir” [2]. Bizga ma‘lumki, “Nasoyim ul – muhabbat” asari Markaziy Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharq, Hindiston kabi hududlarda yashab ijod etgan va faoliyat ko‘rsatgan 770 avliyolar haqida ma‘lumot beruvchi tazkiradir. Ushbu tazkirada Abu Mansur Motrudiy nomini zikr etilishi, avliyo darajasiga yetgan ulug‘ zot ekanligidan dalolat beruvchi qimmatli manba hisoblanadi.

O‘zbekistonda Moturidiy merosini o‘rganishga bo‘lgan harakat mustaqillikdan keyin keng tarzda amalga oshirila boshladi. Kalom ilmining asoschilaridan biri, hadis va fiqh, olamining ravnaqiga ulkan hissa qo‘shgan yirik alloma, buyuk vatandoshimiz Abu Mansur al-Moturidiy ilmiy-diniy merosining xalqimiz ma‘naviy-ruhiy hayotidagi beqiyos o‘rni va mamlakatimiz keng jamoatchiligi takliflarini hisobga olib hamda ushbu merosni avaylab asrash, qadrlash va jamiyatning barkamol kishilarini tarbiyalashda undan oqilona foydalanishga shart-sharoit yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 3 dekabr, 517 – son qaror qiladi. Ushbu qarorga muvofiq 2000-yilda Moturidiy tavalludining 1130-yilligi O‘zbekistonda keng nishonlandi, Samarqandda alloma xotirasiga yodgorlik majmui bunyod etildi. Toshkent va Samarqandda Moturidiy ta‘limoti va uning islom olamida tutgan mavqeiga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy anjumanlar o‘tkazilib, Moturidiy hayotining turli qirralarini yorituvchi maqolalar, risolalar va tadqiqotlar chop etiladi. Shuningdek, Moturidiy merosini o‘rgangan xorijlik olimlar bilan samarali hamkorlik aloqalari o‘rnatilib, 2001-yilda Germaniyaning Gottingen universitetining professori Rudolf Ulrich qalamiga mansub “Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik

ilohiyoti" kitobi o'zbek tilida nashr etiladi. 2002-yilda mazkur kitob keng ommaga ma'lum qilinib, oliy o'quv yurtlarining talabalari va o'rta maxsus o'quvchilari e'tiboriga Motrudiy ilmiy merosidan xabardor bo'lish uchun havola qilinadi. Rudolf Ulrichning ushbu asarida Motrudiyning yuqorida sanab o'tilgan asarlari haqida umuman ma'lumot berilmagan. Ammo Motrudiyning "Ta'viloti ahl as - sunna", "Kitab at - tavidh" asarlarini teologiya nuqtai nazaridagi asarlar sarasiga kirishini qayd etgan[3].

Imom Abu Mansur Motrudiy (853-944) islom olamining mashhur mutakallimlaridan (kalom ilmida bilimdon olim) biri bo'lib, u o'zining ilmiy va ma'naviy merosi bilan islom tamadduniga katta hissa qo'shgan. U hanafiy mazhabi tarafdori bo'lgan va hanafiylik asosida islom aqidaviy masalalarini tushuntirib, musulmonlar o'rtasida diniy birlik va aqidaviy yaxlitlikka erishishni maqsad qilgan. Shu masalada, "ul zot asos solgan moturidiya maktabi Sharq mamlakatlaridabunday katta shuhrat topishining sababi shundaki, unda ilgari surilgan g'oyalari islom dinimizning asosini to'g'ri, ezigulik va insoniylikdan iborat deb biladigan jamiki mo'min-musulmonlarning qarash va intilishlari bilan hamohang edi [4], - deya bejizga nisbat berib o'tilmagandir.

Motrudiy haqida mualliflardan biri Faxriddin Muhammadiyevning ma'lumot berishicha, asl ism sharifi Abu Mansur Muhammad ubn Muhammad ibn Mahmud al - Hanafiy al - Motrudiy as - Samarqandiy bo'lgan, Imom abu Mansur Motrudiy haqida yozgan tarixchilar uning tabarruk nomini xilma - xil yuksak va sharaflil laqablar bilan bezab zikr qilganlarki, ehtimol butun musulmon olamidani chiqqan allomalardan birortasiga ham shu tarzidagi fazilatli laqablar nasib etmagan bo'lsa kerak, deydi. Taniqli muarrif al - Kafaviy va boshqa qator bir qator mualliflarning bergan ma'lumotlariga ko'ra imom al - Motrudiy o'z zamonasidayoq "Imom al xudo" ("Rushudi hidoyatga boshlovchi imom"), "Quvat ahl as - sunna" ("Sunna va hidoyat ahliga ibrat zot"), "Rofi' a'lom as sunna va - l jamoa" ("Ahl sunna val jamoaning bayrog'ini baland ko'taruvchisi"), "Qoli' azoliyo'l al - fitna va - l - bid'at" ("Xurofat va bid'atga botgan uydirmalarni ildizi bilan qo'poruvchisi"), "Imom al - mutakkalimiyin" ("Barcha mutakkalimlarning imomi"), "Musahhah aqid al - muslimiyin" ("Barcha musulmonlar aqidalarining tuzatuvchisi"), ash - Shayx al - Imom kabi bir qator yuksak laqablarga sazovor bo'lgan bo'lgan buyuk alloma hisoblanadi[5,4]. Imom Motrudiy islomiy ilmdagi buyuk olimlardan biri bo'lib, u aqidaviy masalalarda asos solgan Motrudiylik maktabining yetakchi arbobi sifatida tanilgan. U ilmiy chuqurlik, fikriy aniqlik va adolatli nuqtai nazar bilan ajralib turar edi. Manbalarning guvohlik berishicha, Imom Buxoriy vafot etgan yili, ya'ni milodiy 870 yili tariximizdagi yana bir mumtoz shimo Imom Motrudiy tavallud topgan ekan. Bu voqea zamirida shaxsan menga ilohiy bir bog'liqlik, Oллоhning buyuk marhamati bordek, bamisoli Imom Buxoriyning nurli qalamini Imom Motrudiy olib, ul zotning xayrli ishlarini davom ettirishga bel bog'lagandek tuyuladi. Imom Motrudiy bobomizning o'rta asrlardagi g'oyat xatarli va tahlikali bir vaziyatda o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, avlodlarga ibrat bo'ladigan ma'naviy jasorat namunasini ko'rsatib, islom olamida "Musulmonlarning e'tiqodini tuzatuvchi" degan yuksak sharafga sazovor bo'lgani bu nodir shaxsning ulkan aql-zakovati va matonatidan dalolat beradi [6].

Imom Motrudiyning islom olamida eng mashhur asari "Kitab Tavidh" - asaridir. Bu asar bizning davrimizga yetib kelgan sara asarlaridan biri bo'lib, 1970 yilda Fathulloh Xulif tomonidan Bayrutda nashr etilgan. Asarda islom dinidagi sunniylarning to'rtta asosiy mazhabi mukammal o'rganilib, kengroq asoslab o'tilganligi bilan yanada ahamiyatlidir. Shuningdek, "Tavidh" asarida Oллоhning yakkayu yagonaligi, Oллоh bir ekanligi qat'iy va uzul - kesil hal etilgan. Qur'onning "Ixlos" surasi tavidh kalimasi sifatida atalib, bu orqali shariat bir, tariqat bir, ma'rifat bir, haqiqat bir degan qonuni qaror topishiga xizmat qilgan, "Motrudiyning "Tavidh" asari Qur'oni Karim asosida, uning har bir oyati, kalimasi, harfi sirini anglash nuqtai nazaridan yondoshgan holda yozdiki, bu ulug' ishga, sirlar sirriga butun dunyo lol qoldi [10].

Mashhur hanafiy mazhabining taniqli olimlaridan Abulxayr Isomuddin Ahmad ibn Mustofa Toshko'prizodaning "Miftahu-saoda" asarida Abu Mansur Motrudiyning ilmiy merosiga va tarixiy ahamiyatiga yuksak baho berib o'tgan: "Ahl sunna val jamoaning kalom ilmidagi rahnamolari ikki kishidir. Biri hanafiy bo'lsa, ikkinchisi shofeydir. Hanafiy rahnamo Abu Mansur Muhammad ibn Mahmud Imomu-l-huda, Rais ahli sunna val jamoa Abu Mansur Motrudiydir. Shofey rahnamo esa Shayx ahli sunna, Raisu-l-jamoa, Imomu-l-mutakallimin Abul Hasan Ash'ariy Basriydir" [11].

Motrudiyning ilmiy mavqei va kalom ilmidagi qadr-qimmatini Abul Muin Nasafiy ham yuksak baholab, quyidagi fikrlarni

bayon qilgan: "Movarounnahrda Abu Mansur Motrudiydan tashqari barcha hanafiy olimlar mavjud bo'lmaganda ham, Abu Mansur Motrudiy ularning o'rniga kifoya qilar edi. Chunki u shunday zotki, ilm ummoning eng qat'iga sho'ng'ib, undan duru gavharlarni olib chiqdi va diniy hujjatlarni o'zining fasohati, mislsiz zakovati bilan ziynatladi. Shuning uchun u vafot etganida, Shayx Abul Qosim Hakim Samarqandiy uning qabri ustiga "Ushbu qabr ilmlarni o'z nafaslarigacha qamrab olgan, uni tarqatishda ko'p zahmatlar chekkan, qoldirgan merosi ko'p madh qilingan va o'zining umr daraxtidan ko'plab mevalar tera olgan zotning qabridir", - deb yozilgan jumlar uchrashini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, Imom Motrudiyning yaratgan ilmiy merosi Kalom ilmi taraqqiyotida, jahon tafakkuri olamida, insoniyat ma'naviyat dunyosida jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. Shuning uchun hamuning o'lmas ilmiy merosio'z qadrini hozirga qadar saqlab kelayotganligi bilan ahamiyatlidir. Motrudiyning ilohiy imlar to'g'risida yozgan asarlari munozarasiz haqiqatga aylanib, o'z davridayoq shuhrat qozongan. Uning ilmiy merosi Sunna ahlining haqqoniy e'tiqodiga aylanib, "Motrudiy" ta'limoti deya nom chiqargan. Bu xususida Abu Tohirxojaning "Samarqandiy" nomli asarida shunday bayon qilingan: "Nojiya firqasikim, ularni sunnat va jamoat ahli derlar. E'tiqod masalalarida ikkiga bo'linadilar. Shayx Abu Hasan Ash'ariyga qaraydiganlar "Ashoira" va hazrati Abu Mansur Motrudiyga qarashlilarni "Motrudiy" deb ataydilar. Rum, Buxoro, Balx, Xorazm, Samarqand, Farg'ona va Hindistondek katta musulmon o'lkalarining barcha xalqi va Turkiston hamda Qoshg'ar kabi mamlakatlarda yashovchi ellar hammasi Motrudiy e'tiqodidadir" [12].

Motrudiylik ta'limoti musulmonlarning aqidaviy masalalarda aql va dalillardan foydalanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu ta'limot ko'proq aqlni, dalillarni, va to'g'ri idrok qilishni e'tiborga olib, Qur'on va hadislariga asoslanadi. Shuningdek, kalom ilmni to'ri tasniflab, kalom ilmi sohasida islom aqidalarini aql va dalil orqali himoya qilishga bag'ishlaydi. Bu diniy ta'limot hamma masalalarda dalillarga tayanib, mantiqiy fikrlashni va xato tushunchalarga qarshi ilmiy bahs yuritishni targ'ib qiladi. Xususan, Motrudiyning eng muhim asarlaridan biri "Kitob at-Tavidh"da islom aqidasi asoslari batafsil yoritib berilgan va dalillar bilan asoslangan. Imom Motrudiy islom dini aqidalarini aql bilan tushunish va tushuntirish tarafdori bo'lgan. U Qur'on va hadislar mazmunini to'g'ri tushunish uchun aqlni ishlatish zarurligini ta'kidlab, aql va naql (vahiy) o'rtasidagi uyg'unlikni muhim deb hisoblagan. Bu jihati bilan u sunniy kalomning boshqa oqimlaridan farq qiladi.

Aql va naql (vahiy) o'rtasidagi muvozanatni saqlagan olim Imom Motrudiy o'zining ilmiy merosida islom tamadduniga aql va vahiyini o'zaro bog'lab tushuntirgan. U musulmon dunyosida ilmiy fikrlash va dalillar asosida islom aqidalarini himoya qilishda muhim rol o'ynagan. Shu ulkan jihatlari bilan Imom Abu Mansur Motrudiy islom tamadduni rivojiga katta hissa qo'shgan olimlardan biri bo'lib, uning ilmiy-ma'naviy merosi hozirgi kunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Islom dinining chuqur ma'no va mazmunini aql bilan tushunish va tushuntirish orqali Motrudiy musulmonlar orasida diniy birlik va barqarorlikni targ'ib qilgan. Imom Motrudiyning aqidaviy masalalarga aniqlik kiritishi hozirga qadar islom aqidasi himoya qilib, uni yangilash ta'limotlar va botil oqimlardan tozalashda katta xizmat vazifasini o'tab kelmoqda. Ayniqsa, Mu'tazila oqimi ta'siriga qarshi kurashib, sunniy aqidani himoya qilgan. U aql va naql (vahiy) o'rtasida muvozanat o'rnatish orqali aqidaviy masalalarni aniq bayon qilgan.

Imom Motrudiyning tafsir sohasidagi hissasi ham benazirdir. Qur'on tafsiri bo'yicha ham chuqur izlanishlar olib borgan. Uning "Ta'vilot al-Qur'on" asari Qur'on oyatlarini tafsir qilishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Bu asarda u oyatlarni ma'no jihatidan chuqur tahlil qilishga katta e'tibor qaratgan.

Sunniy aqidaning ilmiy asoslanishida ham ishtiroki beqiyosdir. U aqidani faqatgina diniy hissiyotga tayanmagan holda, balki uni ilmiy jihatdan asoslashni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Motrudiy fikricha, aqlning islomiy aqida va e'tiqod masalalarida muhim roli bor. U islom aqidasi falsafiy va ratsional tahlil bilan qo'llab-quvvatlashga intilgan. Motrudiy falsafiy oqimlardan ayniqsa, Mu'tazila kabi oqimlarning fikrlarini tanqid ostiga olgan. Ularning aqidaviy masalalaridagi noto'g'ri yondashuvlarini ko'rsatib, an'anaviy sunniy e'tiqodni himoya qilgan.

Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud Hanafiy Motrudiy Samarqandiyning ilmiy-ma'naviy merosi va uning islom tamaddunida tutgan o'rni va ahamiyati cheksiz va beqiyosdir. Bugungi kunda ham Motrudiyning ilmiy yondashuvi islom falsafasi va aqidaviy masalalarda dolzarb hisoblanadi. Uning asarlari ko'plab islomshunos olimlar tomonidan o'rganilgan va o'qitilmoqda. Hozirgi

kunda ham mamlakatimiz olimlari tomonidan Imom Moturidiy hayoti va ilmiy merosi chuqur o'rganilmoqda. 2020-yil 11-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi. Ushbu markazda alloma merosi chuqurlashtirilgan tarzda o'rganilmoqda va yurtboshimizning bevosita tashabbusi bilan Samarqandda Imom Buxoriy majmuasi yonida moturidiylik ta'limotini o'rganish maqsadida kalom ilmi maktabi, Qarshida aqida maktabi faoliyat olib bormoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Imom Moturidiyning ilmiy merosi sunniy islom aqidasiining shakllanishi va rivojlanishida ulkan

ahamiyat kasb etadi. U sunniy e'tiqodni himoya qilish, aqidani ratsional va ilmiy asoslash orqali musulmon olimlar va e'tiqod ahli uchun muhim manba hisoblanadi. Moturidiyning qarashlari va ta'limotlari islom tamaddunida muhim o'rin tutib, uning merosi musulmonlar dunyoqarashini kengaytirgan va islomiy ilmlarning ilmiy negizlarini mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etgan. Bugungi kunda ham Imom Moturidiyning ilmiy izlanishlari va falsafasi islom dunyosida keng o'rganilib, uning merosi hozirgi zamon musulmonlari uchun dolzarb hisoblanmoqda. U islom aqidaviy maktablarining rivojiga asos solgan shaxs sifatida islom tarixida alohida o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdulqodir Zohidiy. "Fan va turmush" jurnali №6, 1997
2. Abulxayr Isomuddin Ahmad ibn Mustofa ibn Jalil Toshko'prizoda. Miftah as-Saoda. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 1975. – J. II.
3. Abu Tohirxo'ja. Samariya. Toshkent.: "Kamalak", 1991.
4. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch", T.: "Ma'naviyat" nashriyoti 2008 y.
5. Muhammadiyev F. "Mutafakkirlar", "Movarounnaxr" nashriyoti T; 2011
6. Ziyodov Sh. Imom Moturidiy [Matn]: risola / Sh.Ziyodov. – Toshkent.: «O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2022
7. Rudolf Ulrich. Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti. Leyeden – Nyu York – Kyolen, 1977
8. Ziyodov Sh. Imom Moturidiy [Matn] : risola / Sh.Ziyodov. – Toshkent.: «O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2022
9. Hamidxon Islomiyning. Sulton ul – Mu'izzuddin abu Mansur Moturidiy as – Samarqandiy. G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. T.: 2000
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi. Imom Moturidiy. 2000.